

Bilinç Neden Bir Yanılsama Olamaz?

Why Can't Consciousness be an Illusion?

AYKUT ALPER YILMAZ

Social Sciences University of Ankara

Received: 15.06.2021 | Accepted: 27.01.2022

Abstract: For many people, the existence of consciousness is undeniably obvious. But it is quite difficult to understand what it is or why it arises. Today, although there are many attempts to understand consciousness and many theories about it, it is not possible to talk to a consensus on the issue. However, according to some philosophers, the difficulties faced by efforts to explain consciousness stem from the fact that there is nothing to explain. In other words, there is no consciousness to explain, and therefore trying to explain it is like trying to show something that is not there. This is the reason for all the difficulties encountered. In this study, I will examine the main claims and arguments of this view, which were defended by important figures, especially in the second half of the last century. I will then argue that it is reasonable to argue that these claims fall short of demonstrating the absence of consciousness and that they still impose their existence on us. Because our folk psychology (our everyday concepts and psychological explanations etc.), which is based on the thesis of the existence of consciousness, is still a necessary part of our lives, and it is still not clear what kind of concepts or ways of speaking will be replaced when consciousness is eliminated. The claim that consciousness is an illusion still does not seem credible, at least based on the available data and arguments.

Keywords: History, reality, representation, continuity, imagination.

Giriş: Bilinci Yok Saymak ya da Saymamak

Günümüzün en tartışmalı meselelerinden biri bilinçtir. Tam bir tanımını yapmanın dahi zor olduğu bilinç kavramı (fenomenal bilinç), çoğu insana fazlasıyla gizemli bir olgu olarak görünür. Gri, vıcık vıcık bir et yığını olan beyin, nasıl olup da zihin denen renkli dünyayı ortaya çıkarmaktadır? Bu soru birçok filozof için çözülmesi “zor problem” olarak görünmektedir. Öte yandan bazı filozof ve bilim insanlarına göre ise, bilincin bu kadar gizemli bir olgu olarak gösterilmesi, bilincin anlaşılmasının önündeki engelin ta kendisidir. Bilincin, bize görüldüğü haliyle gerçekmiş gibi kabul görmesi ve gerçek bir şeymiş gibi açıklanmaya çalışılması başlı başına bir sorundur. İnsanı anlamak için yapılması gereken ise bilincin bir yanılsama olduğunu kabul ederek beyne odaklanmaktır. Zira bize görüldüğü haliyle bilinç, tümüyle yanıltıcıdır. Bilincin bir yanılsama olduğunu ve yok sayılması gerektiğini ileri süren bu görüş “eleyici materyalizm” (*eliminative materialism* – bazen kısaca ‘eleyicilik’ diyeceğim) olarak adlandırılmaktadır.

Eleyici materyalizmin, bilinç anlayışımızın ortaya çıkardığı problemleri yok saymak suretiyle ortadan kaldırma gayreti içinde olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, bilimsel açıklama beklemek yerine, onun var olmadığını kabullenmemiz gereklidir. Böylelikle gerçekliğe sahip olmayan bir hayal uğruna bilim insanlarının kıymetli vakitlerini harcamadan, beynin işlevlerine ilişkin çalışmalara daha fazla vakit ve nakit ayırmak mümkün hale gelecektir. Beynin açıklanması ise en nihayetinde insana ilişkin tüm açıklamaları bize sunacaktır.

Eleyiciliğin diğer bir dayanağı ise, Budizm benzeri mistik inançlardır. Budizm’i ve Budist pratikleri önemseyen–aralarında Susan Blackmore gibi bilindik isimlerin de bulunduğu– bazı filozoflar bu tür dinî denebilecek inançlarını, eleyiciliği desteklemek adına kullanırlar. Onlara göre Budizm, bilincin aslında bir yanılsama olduğu öğretisiyle uyum içerisindedir. Bazı Budist pratikler de bilincin bu yanılsamalı doğasına ilişkin önemli tecrübi veriler sunar.

Diğer taraftan birçok filozof ve bilim insanı, bilincin elenmesi olgusunu büyük bir şaşkınlık ve olumsuz bir tavırla karşılar. Onlara göre bilinç, yok sayılması mümkün olmayacak kadar açık bir olgudur. Bilince ilişkin eleyici bir tutum hatalıdır.

Bu çalışmada öncelikle bilinci eleme çabalarının arkasındaki temel motivasyonları ele alacağım. Sonrasında ise böyle bir elemenin mümkün olup olmadığı konusundaki karşı argümanlara yer vererek, eleyici argümanların yeterince güçlü olmadığını göstermeye çalışacağım.

Öncelikle hepimizin aşına olduğu türden yanılsamalar içeren sihir numaraları üzerinden, bilincin bir yanılsama olduğu iddiasını ele alalım. Konuya sihir bağlamında yaklaşmamızın bir nedeni de eleyici materyalistlerden Daniel Dennett'in sihir benzetmesini birçok yerde kullanması ve meseleyi anlama bakımından kullanışlı olmasıdır. Şimdi sihir ve bilinç arasında kurulan bazı benzerlikleri inceleyelim.

1. Eleyici Materyalizm ve Eleyicilik Lehine Bazı Motivasyonlar

Sihir gösterileri tarih boyunca ilgi çekici görülmüş, hatta birçok kişi tarafından gerçek bir mucize, telepati veya telekinezi olarak algılanmıştır. Televizyonlarda da sıklıkla şahit olduğumuz numaralar, bugün hepimizin bildiği üzere el çabukluğu ve hileli malzemeler yardımıyla seyirciyi aldatma üzerine kuruludur. Eleyici materyalistlere göre “bilinç” kavramı da zihin felsefesi açısından bir sihir gibidir. Bizlerse bu sihrin daimi seyircileriyizdir.

Oldukça gizemli görünen bu bilinç olgusu üzerine *The Mystery of the Consciousness* (Searle, 2018) (Bilincin Gizemi), *Mystery of the Mind* (Penfield vd., tarih yok) (Zihnin Gizemi), *Consciousness Demystified* (Feinberg ve Mallatt, tarih yok) (Bilinç Gizeminden Arındırılıyor) gibi birçok kitap yazıldı. Hatta Colin McGinn gibi bazı filozoflar, bilincin bizim tarafımızdan anlaşılamayacak bir olgu olduğu şeklinde bir anlayış geliştirerek gizemcilik (*mysterianism*) adlı bir akımın ortaya çıkışına öncülük etmiştir.

Bir şeye bu kadar çok gizem yüklenilmesi, bazı filozofları işkillendirmiş olacak ki onlar, bu gizemin, gözümüzün önünde sürekli olarak gerçekleşen bir tür hile olduğunu düşünmeye başlamışlardır. İlk başta çılgınca gelen bu fikir, özellikle yirmi-otuz yıl önce oldukça cazip görünmeye başlamış ve eleyici materyalizm (*eliminative materialism*) adıyla zihin felsefesi alanında boy göstermiştir. Eleyiciliğe göre bilincin tekabül ettiği bir gerçeklik yoktur. Bir başka ifadeyle bilinç, bir tür sihir hilesinden ibarettir. Ancak öyle iyi bir numaradır ki, herkesi, kendisinin gerçek olduğuna inandırır. Çok boyutlu ve gerçekten iyi bir sihir olması nedeniyle Dennett, onu, “hile/numara torbası” (*bag of tricks*) olarak adlandırır. (Dennett, 1991, s. 280)

Bu düşünce ilk bakışta oldukça şaşırtıcıdır ve ilk bakışta şu tür soruların akla gelmesine sebep olabilir: Nasıl olur? Çoğumuza göre hayatı anlamlı kılan bilinç gibi bir fenomen, nasıl yalnızca bir yanılsamadan ibaret olabilir? Bilinçsiz bir yaşamın anlamlılığından bahsedilebilir mi? Çekilen acılar, yaşanan sevinçler, bilinç gerçek değilse ne gibi bir anlam ifade edebilir?

Bu sorular, eleyicilere göre, numaranın gücünü gösterdiği yerdir. Bir sihirbazın mahareti, hilesini açık etmeden, sahnede görülenlerin gerçek olduğu izlenimini oluşturabilmesidir. Bilinç de öyle maharetli bir sihir torbasıdır ki kendisini seyreden herkese gerçek görünür. Ludwig Wittgenstein'a kadar geri götürülebilecek bir düşünceye göre, zihin-beden sorununun arkasında da bir tür sihir numarası yatar. Wittgenstein, zihin-beden sorununun, zihinsel ve fiziksel olay ve durumlar hakkında konuştuktan sonra bunların tabiatı hakkında bir hüküm vermemekten kaynaklandığını ifade eder. Ona göre, zihinsel olay ve durumlar hakkında konuşulduğunda ve bunların ne olduğuna ilişkin bir yargı ortaya konulmadığında, "sihirbazlık numarasının belirleyici hareketi yapılmış ve bu da en masum gözüken anda gerçekleşmiştir." (Wittgenstein, 2009, s. 109) Belki de bu nedenle sihir kelimesi, Dennett'in bilinç hakkında sık kullandığı kavramlardan biridir. Dennett, insanların bilinci gözlemledikten sonra, onu gözlemlediğimiz gibi gerçek kabul etmenin, bir sihir numarasını gözlemledikten sonra onun gerçek bir büyüçülük örneği olduğunu varsaymakla aynı olduğunu iddia eder. Bu düşüncesini vurgulamak için Lee Siegel'dan yaptığı şu alıntıyı birçok yerde kullanır:¹

"Sihir hakkında bir kitap yazıyorum" diye açıklıyorum ve soruyorlar: "Gerçek sihir mi?" Gerçek sihirle insanlar mucizeleri, keramet göstermeyi ve tabiatüstü güçleri kastediyorlar. "Hayır" diye cevaplıyorum: "Hokkabazlık numaraları, gerçek sihir değil". Diğer bir ifadeyle gerçek sihrin referansta bulunduğu şey gerçek olmayan sihirken, gerçekten de yapılabilen ve gerçek olan sihir ise gerçek olmayan sihir oluyor. (Dennett, 2003, s. 8)

Dennett'a göre bilinç, bir numaradan öte bir anlam yüklenmemesi gereken bir şeydir. Ancak, ona göre, çoğu insan bilincin gerçek sihir (mucize, keramet, tabiatüstü bir şey) olduğuna inanmak istemektedir. Bu nedenle gizemin çözülmesine karşı koyarlar. Şaşkın şaşkın bakakalmak, insanlara

¹ Bkz. Dennett'in TED konuşması: Daniel C. Dennett, "The Illusion of Consciousness, TED Talks, 2003, URL: https://www.ted.com/talks/dan_dennett_on_our_consciousness.

daha çekici gelir. İnsanı değerli kıldığı düşünülen bu son sihrin de bozulması ve gizemlerinden arındırılmasının onu değerli tahtından indireceğinden korkulur. Bu nedenle de insanlar, bilinç sorununu bir adımda aşmak yerine ona şaşkın şaşkın bakmayı yeğlerler. Dennett'a göre onlar, gerçek bir gizem varmış gibi yaşamak isterler. Dennett'a göre bazı önemli filozoflar da bilinç hakkında süslü ifadeler kullanarak gizemin dozajını arttırırlar. Örneğin David Chalmers, zihinsel niteliklerin beyinden nasıl zuhur ettiğini anlayamıyor oluşumuzu "bilincin zor problemi" şeklinde adlandırarak (Chalmers, 1996, ss. 1-3) bilinç problemini daha da zorlaştırmaktadır. Oysa yapılması gereken, gizemi tamamıyla ortadan kaldırmaktır. Onu "zor problem" gibi isimlerle cilalayıp daha gizemli bir şova dönüştürmek değildir. Çünkü Dennett'a göre böyle parlak isimler, bir gizem bulutu oluşturarak, vakıayı gizemlerinden arındırmayı zorlaştırır. (Dennett, 2003, ss. 17-9) Dennett'in ifadeleriyle:

Zor Problemin olmadığını kanıtlayamam ve CHALMERS da olduğunu kanıtlayamaz. Sezgilerinize başvurabilir, ama bu bir bilinç bilimi tesis etmek için sağlam bir zemin değildir. Bilincin sihiri (varsayılan açıklanamazlığı), onu gördüğümüz gibi aldığımız sürece açıklamaya direnir –tıpkı sahnelenen sihir gibi. Beynin gizemsiz (açıklanabilir) yollardan faydalı kullanıcı-yanılsamaları üretebileceğini anladığımız anda, beynin bilinci nasıl yarattığını tahayyül etmeye başlayabiliriz. (Dennett, 2003, s. 7)

Kısaca bilinç karşısında şaşırmayı bırakarak onun bir yanılsama olduğunu kabul ettiğimizde, artık (ortada olmayan) bilinç hakkında teoriler kurmaya başlayabiliriz. Dennett, *Bilinç Açıklanıyor (Consciousness Explained)* adlı eserinde böyle bir bilinç teorisi koymaya çalışmıştır. Ancak bu eser, kimi felsefeciler tarafından *Bilinç Ortadan Kaldırılıyor (Consciousness Explained Away)* gibi suçlamalara maruz kalmış ve kitapta bilinç dışında her şeyin olduğu gibi yorumlar yapılmıştır. (Crooks, 2004) Kendisi de eserin benzeri suçlamalarla karşılaştığını belirtmektedir. (Dennett, 2018b, s. 292) Pekâlâ, Dennett'a yöneltilen bu ithamların temel iddiası nedir? Ya da niçin bilincin bir yanılsama gibi görülmesi problemli durmaktadır?

Öncelikle bir olayın çok fazla gizem içermesi, onun bir yanılsamadan ibaret olduğu sonucuna ulaşmayı gerekli kılmaz. Cinayet mahalline giren bir dedektif, olay yerinde fazla sayıda şüpheli bulguya rastladığında, duru-

mun fazla gizemli olduğunu, bu nedenle ortada bir cinayetin olmadığı sonucuna ulaşmaz. Elbette ki birçok delil, yalnızca araştırmayı saptırmak için olaya mahalline yerleştirilmiş olabilir. Yani bazı deliller yanıltıcı olabilir. Fakat bu duruma dayanarak, ortada bir cinayetin olmadığını öne sürmek aşırı bir tepki olacaktır. Zira bir cinayetin gerçekleşmiş olduğu apaçıktır.

Bilinç gibi bir olguya gelindiğinde de bir cinayet kadar ve belki de daha açık gözükten bir fenomenle karşılaşırız. Bu nedenle bilinçten vazgeçemeyen insanları yalnızca bir “gizem-severlik” ile suçlamak biraz abartılı görünür. Eleyiciliğe karşı tepkilere bakıldığında da yalnızca bir gizem seviciliğinin ötesinde aşikâr bir şeyin reddedilişine verilen tepkileri gözlemleriz. Örneğin Galen Strawson, eleyici materyalizmin ortaya koyduğu fikri “şu ana kadar ortaya atılmış en saçma fikir” olarak niteler. (Strawson, 2002) Öyle görünüyor ki Strawson gibi şaşkınlığını dile getiren filozoflar, yalnızca bilincin açıklanamamasından duydukları hoşnutsuzluk sebebiyle böyle tepkiler vermektedir. Onlar, bilinci yok sayarak sorunu çözmek yerine, böylesine açık gözükten bir fenomenin, aksi kanıtlanana kadar yok sayılmaması gerektiğini düşünürler.

Burada varılmak istenen sonuç, bilincin gerçek bir sihir (o her neyse) olması gerektiği değildir. Bilinç belki de ileride doğal bir fenomen olarak açığa kavuşacak bir gerçeklik olabilir. Ancak yalnızca gizemli görünüşünden yola çıkılarak onun yokluğu sonucuna varmak doğru olmayacaktır. Her ne kadar eleyici materyalistlerin, bilinci elemenin gerekliliği için öne sürdükleri tek gerekçe bu olmasa da Dennett’in eserlerinde göze çarpan temel argümanın bu olduğu gözüküyor. Zira o *Bilinç Açıklanıyor* adlı eserinin büyük bir kısmını, bilinç yanılsamalarına ayırmaktadır. (Dennett, 2017) Bunu yapmasının temel nedeni, bilinç yanılsamaları ve paradokslarının üstesinden gelmek için bilinci reddetmek gerektiği sonucuna ulaşmak istemesidir. Searle’ün de ifade ettiği gibi: “Dennett’in argümanının mantıksal biçimi şu şekildedir: Gerçekten bilinçli olduğumuz şeklindeki “sezgi”mizden vazgeçebilseydik, paradoksal vakalar o kadar da paradoksal görünmeyecekti.” (Searle, 2018, s. 101)

Dennett gibi filozofları bilinci reddetmeye iten diğer sebeplere değinmeden önce, olası bir kafa karışıklığını ortadan kaldırmaya çalışalım. Dennett’in kullandığı dil, onun bilinci yok sayıp saymadığına ilişkin bir muğlak-

lık meydana getirmektedir. Örneğin Dennett'a bilinci reddettiği söylendiğinde o, böyle bir iddiayı yalanlar. Strawson'ın kendisine yaptığı ithamlara karşı "bilinci reddetmiyorum" şeklindeki çıkışı da bu durumun bir göstergesidir:

Bilincin varlığını reddetmiyorum, tabii ki bilinç var; yalnızca o, birçok defa söylediğim gibi, çoğu insanın düşündüğü şey değil. Strawson'ın, bilincin ne olduğuna dair genel kanıyı oldukça açık bir şekilde dile getirdiğini kabul ediyorum. İnsanlar –özelde Strawson– bu konuda yanılıyor olabilir mi? Asıl mesele bu. (Dennett, 2018a)

Aslında daha temel mesele şudur: Bilinci Dennett'in tarif ettiği şekilde anlamamız durumunda, bilinci yok saymamış olur muyuz? Bunu anlamak için Dennett'in bilinçle ne kastettiğini anlamak önemlidir. Strawson'ın da belirttiği üzere Dennett'a göre bilinçli olmak, "davranış bakımından bir insandan ayırtılamaz" olmak demektir. Yani bilinçli olmak, bir insanla aynı davranışsal/işlevsel niteliklere sahip olmak anlamına gelir. (Strawson, 2018) Böyle bir bilinçlilik tarifi ise fenomenal nitelikleri açısından bilincin elenmesi anlamına gelir. Dennett'in kendisiyle yapılan bir söyleşide ifade ettiği gibi: "Tarif edilemez öznel deneyimler – kırmızının kırmızılığı, acının acı hissi – filozofların *qualia* dedikleri şey? Katıksız yanılsama." (Dennett, 2013) Yine bir makalesinde o şunu söyler: "... filozofların '*qualia*' terimi, kafa karışıklığından başka bir şey değil ve en nihayetinde hiçbir nitelik veya özelliğe de referansta bulunmuyor." (Dennett, 1993, s. 387) Kırmızı ya da acı deneyimlerimizin yanılsama olduğu iddiası, bilincin reddedildiği anlamına gelmez mi? Şu örnek üzerinden, bilinci bize görünen deneyimlerimizden farklı anlamlara gelecek şekilde tanımlamanın niçin onu reddetmekle aynı anlama geleceğini daha iyi anlayabiliriz: Yerlilerinin geceleri UFO gördüklerini beyan ettikleri bir köy düşünelim. Resmî bir ekip olayın aslını araştırmak için görevlendirilmiş olsun. Bu ekip, kısa bir araştırmanın sonunda, köylülerin UFO olarak beyan ettikleri manzaranın aslında başka bir köyde gerçekleştirilen bir uçurtma yarışı olduğunu keşfetmiş olsunlar. Bu noktadan sonra hala "sizin gördükleriniz aslında UFO ama sizin anladığınız anlamda UFO değiller" denebilir mi? Benzer şekilde herkesin doğrudan tanık olduğunu düşündüğü bilincin de bambaşka bir şey olması durumunda, şu an anladığımız haliyle bilinç elenmemiş mi olacaktır? Onun aslında insan-

ların düşündükleri şey olmadığı ortaya konabilirse, en azından herkesin anladığı anlamda bilinç fenomeni ortadan kaldırılmış olur. Searle'ün de ifade ettiği gibi “Dennett bilincin varlığını inkar eder. Bilinç kelimesini kullanmaya devam eder, fakat bu kelimeye yüklediği anlam farklıdır.”(Searle, 2018, s. 98) Şimdi bilincin niçin elenmesi gerektiğine dair eleyicilerin diğer gerekçelerine değinelim.

Son yüzyılın meşhur eleyicilerinden Paul Churchland (ve eşi Patricia Churchland) gibi filozoflar, sıradan insanların anladıkları haliyle bilincin/zihnin veya daha felsefi terimiyle halk psikolojisinin (*folk psychology*), bilimsel açıdan geçersiz bir teori olduğunu iddia etmişlerdir. Her ne kadar, Revonsuo'nun da ifade ettiği üzere, onlar eleyiciliklerinden vazgeçmişlerse de, burada eski yazılarına referansta bulunabiliriz.(Revonsuo, 2010, s. 58) Onlara göre bilincin yanılısma olduğunu varsaymak için önemli gerekçelerimiz bulunur. Bu gerekçeler şöyledir: Halk psikolojisi, binlerce yıldan beri bilimsel gelişime hiçbir katkı sağlamamıştır. Oysa bilim tarihi boyunca şahit olunan durumlardan biri, hiçbir yararı olmayan teorilerin, binlerce yıl sonra bile olsa, bir gün yeryüzünden silinip gittiğidir. Örneğin hastalıklar, binlerce yıl boyunca insanların içine kaçan kötü cinler olarak görülmüş yani kötü cinlerle açıklanmıştır. Ancak bu açıklama, hastalıklara çare bulma konusunda kimseye bir fayda sağlamamıştır. İnsanlar batıl inançlara sarılmış, muska vb. yöntemlerle bu hastalıklardan kurtulmaya çalışmıştır. Oysa sahil bilim, hastalıkları gözle görülemeyen cinlerle değil, çıplak gözle görülemeyen mikroplarla açıklamakta ve bu hastalıklara çözümler üretmemize yardımcı olmaktadır. Bu tür bilimsel gelişmeler sonucunda “kötü cinler” gibi açıklamalar, tarihin çöplüklerine karışmıştır. Tarihte bunun gibi birçok benzer vakıa mevcuttur. Mesela ateş, insanlara uzun bir zaman boyunca gizemli görünmüş, ateşe dair farklı açıklamalar yapılmıştır. Bazı kimyagerler, “filojiston” gibi, maddelerde içerilen gizemli bazı varlıklar aracılığıyla ateşi açıklamaya çalışmışlardır. Oysa günümüzde yanma olayı, gizemli olgulara başvurmaksızın, kimyasal reaksiyonlarla açıklanmaktadır. Filojiston ise yanma olayını anlamamız için bir fayda sağlamamış ve doğru bilim tarafından tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Tıpkı bu fenomenler gibi halk psikolojisi de bilinç hakkında hiçbir açıklama sağlamamıştır. Dolayısıyla Churchland gibi eleyiciler, bilincin de bir gün “kötü ruhlar” ve “filojiston” gibi bir

mit olarak tarihe karışacağını düşünürler.(Churchland, 1999, ss. 45–6) Richard Rorty'nin ifadeleriyle:

Belki de kötü cinlerin modern bilimlerde yeri neyse, özdeşlik teorisini savunanların (*identity theory*) duyumlarla ilgili iddialarının gelecekteki gelişmiş psiko-fizyoloji bilimindeki yeri de odur. (Rorty, 1993, s. 21)

Rorty'nin eleştirdiği özdeşlik teorisinin temel iddiası şudur: Zihinsel olaylar (acı, haz, duyumsama, düşünce vb.) bir gün beyindeki olaylarla (nöronlar arası etkileşim: c-liferinin ateşlenmesi gibi) açıklanacaktır. Rorty ise daha katı bir iddiada bulunur. Psiko-fiziksel (psikolojik durumları beyin durumlarıyla özdeşleştiren) bir açıklama sağlanmayacaktır; zihinsel nitelikler tamamen ortadan kalkacaktır –açıklanması gerektiği düşünülen şey tümüyle ortadan kalkacaktır. Tıpkı kötü cinlerin modern tıpla ortadan kalktığı gibi.

Şimdi, halk psikolojisinde bu kadar yanıltıcı olan şeyin ne olduğu meselesine eğilelim: Neden sıradan bilinçli algılarımızın (halk psikolojimiz) bizi bu kadar yanılttığı düşünülmektedir?

Öncelikle halk psikolojisi kavramını biraz daha açalım. Halk psikolojisi en basit anlamıyla, felsefeyle haşır neşir olmamış her sıradan insanın sahip olduğu zihin teorisidir. Karşımızdaki kişinin yüz ifadelerinden kızgın olduğunu çıkarmamız veya “ona kırgın olduğu için öyle davranıyor” derken o kişiye atfettiğimiz zihinsel tutumlar, halk psikolojimizin içeriklerinden bazılarıdır. Bu çıkarımlarda bulunurken, profesyonel felsefi yaklaşımlar sergilemeyiz. Eleyici bakış açısından tasvir edersek, o kişinin beyinde neler döndüğünü bilmeyiz. Aslında halk psikolojisi, sahip olduğumuz tek halk bilimi de değildir. Halk fiziği, halk tıbbı, halk astronomisi, halk kimyası gibi birçok halk bilimi mevcuttur. Örneğin binlerce yıl boyunca dünyanın düz olduğu iddiası halk astronomisi olarak önemini korumuştur. Halk kimyasına göre evrendeki her şey dört elementten oluşuyordu –hava, su, ateş, toprak. Halk tıbbı ise hastalıkları kötü cinler, sıcaklık, soğukluk gibi şeylerle açıklıyordu. Evren, doğrudan gözlemde bulunan insanlara binlerce yıl boyunca böyle gözükmüştü. Oysa günümüz bilimleri, sıradan gözlemlere dayanan tüm bu halk bilimlerinin yanlışlığını ortaya koymuştur. Geriye kalan tek halk bilimi, doğrudan gözleme hala direnen zihindir. Ancak eleyicilere göre zihin de tıpkı diğer halk bilimleri gibi ortadan kalkacaktır. Stephen Stith bu durumu şöyle ifade eder:

Halk astronomisi yanlış bir astronomiydi ve bunlar yalnızca detaysal hatalar da değildi. Batı'nın halk irfanıyla bütünleşmiş olan genel evren algısı, nihaî olarak ve bütünüyle hatalıdır. Halk kimyası, halk biyolojisi ve halk fiziği için de aynıları söylenebilir. Halk tasavvurları ve tahayyülleri ne denli harika ve yaratıcı olursa olsun, makul ölçüde gelişkin bilimin olduğu her alanda apaçık bir şekilde yanlış oldukları ortaya çıkmıştır. Mesele evren ve maddenin yapısı değil de kendi zihinleri olunca, bizim eski deve çobanlarının çok daha büyük sezgileri veya şanslarının olduğunu ummak için bir neden var mı? (Stich, 1983, ss. 229–30)

Yalnızca görünüşe dayalı olarak kurguladığımız halk teorilerinin yanlışlığı ortaya çıkmıştır. İnsanlar dünyanın düz olduğunu, dönmediğini, evrenin merkezinin dünya olduğunu ve diğer gezegenlerin ise açık bir şekilde dünyanın etrafında döndüğünü düşündüler. Ancak halk psikolojisine dayalı tüm bu inançlar gün gelmiş ve yerlerini bilimsel teorilere bırakmışlardır. Günümüzde bu tür teorileri nezaketen bile ciddiye alabilmek oldukça güç gözükür –günümüzde kendilerini düz dünya topluluğu (*flat earth society*) olarak isimlendiren ve dünyanın düz olduğunu iddia eden düz dünya hareketi üyelerini konunun dışında tutuyoruz.² Eleyicilere göre zihni olduğu gibi ontolojiye dahil eden veya zihni doğrudan var kabul eden tüm teoriler baştan hata yaparlar. Onlara göre böyle bir şeyi varsayma hakkımız yoktur. Zira bilinçli algılarımız, önemli konularda bilgi vermedikleri gibi, bizi sıklıkla yanıltırlar. Aslında sıcaklık, soğukluk, acı, renk, ses gibi bilinçli algılarımızın hiçbirisi, Churchland'a göre, bilincimizin bize gösterdiği şeyler değildir. Churchland bilincin yanıltıcılığını şu şekilde satırlara döker:

Elmanın kırmızı yüzeyi, belirli dalga boylarında fotonlar yansıtan moleküller matriksi gibi gözükmez, ama böyledirler. Flüt sesi sinüs biçimli sıkıştırılmış dalga silsilesinin atmosferdeki sıkışması olarak görünmez ama gerçek budur. Yazın sıcak havası milyonlarca minik molekülün kinetik enerjisi gibi görünmez, ama böyledir. Eğer birinin acıları, umutları ve inançları, bir içgözlem esnasında, nöral ağlardaki elektrokimyasal durumlar olarak gözüküyorsa, bu yalnızca bizim içgözlemimizin –diğer duyularımızda olduğu gibi– böylesi gizli detayları açığa çıkaracak kadar derinlikli olmaması nedeniyledir. (Churchland, 1999, s. 15)

² Bkz. <https://theflatearthsociety.org>.

Halk psikolojimizin, evrenin tabiatı hakkında bize dikte ettiği şeyler, aslında gerçeği yansıtmazlar. Yani halk psikolojimiz, bizi birçok konuda yanıltır. Problem, bizim bilinç hakkında bildiklerimizin, doğrudan gözlemimize yani halk psikolojimize dayanmasıdır. Pekâlâ, halk psikolojimizin doğru olduğunu nerden biliyoruz? Stitch'in ifadelerini hatırlarsak, bizim eski deve çobanlarının sezgilerine niçin güvenmeliyiz? Aslında bilinç hakkında hemen hepimizin sahip olduğu sezgi budur. Antik deve çobanlarından çok da ileride olmadığımızı düşünürsek, bilincimizin varlığı hakkındaki sezgilerimiz güvenilirliğini yitirmez mi?

Bilincin reddedilmesine dair kökeni eskilere dayanan ama son zamanlarda popüler bir hal almaya başlayan diğer bir motivasyon daha vardır. Bazı filozofları, eleyici materyalizmi benimsemeye iten zeminde Budizm gibi inançlar da yer almaktadır. Budist pratiklere olan inancını ve bu pratiklerin, bilincin tabiatına ilişkin kendisine sunduğu içgörülere eserlerinde sıklıkla yer veren filozoflardan biri Susan Blackmore'dur. Blackmore, eleyici görüşleri ile Budist inançları arasında oldukça sıkı bir bağ yakalamış gibidir. Bu inançlar ve eleyicilik arasındaki bağa değinmeden önce, Blackmore'un bilinç fenomeni hakkındaki görüşlerini inceleyelim.

Blackmore, *qualia*³ olarak adlandırılan zihinsel fenomenleri reddeder. Richard Gregory ile aralarındaki şu diyalog da onun bu tür bilinçli algıları reddettiğini göstermektedir:

(S.B.): Yani nitelceleri (*qualia*) bir kenara atarak Dan'in (Daniel Dennett) çok ileri gittiğini söylüyorsun.

(R.G.): Kesinlikle, evet, çok ileri gitti. Sen ne düşünüyorsun bu konuda?

(S.B.): Onun tamamen haklı olduğunu düşünüyorum.⁴

Bir sayfa sonrasında da Blackmore şunları dile getirir:

Halılara bakarak çok fazla vakit harcamışım. Neden halılar bende bu etkiyi bırakıyor bilmiyorum ama düşün ki yerde şu kırmızılı mavili halı duruyor; sen nitelceler (*qualia*) diye bir şeyin var olduğunu söylüyorsun ve ben de olamayacaklarını söylüyorum. (Blackmore ve Gregory, 2017, s. 141)

³ *Qualia* (Nitelce): Tekili *quale* olan ve bilinçli bir algının tarif edilemez niteliğine referansta bulunmak için kullanılan kelime.

⁴ (Blackmore ve Gregory, 2017, s. 140) Parantezler bana ait.

Qualia'nın bir yanılısama ya da gerçek olmayan bir şey olması gerektiğine dair Blackmore'un görüşleri, onun Budist geleneğe olan gönül bağıyla yakından alakalıdır. Genin kaşifi Francis Crick de Blackmore'la yaptığı söyleşide onun bu inançlarının, benimsediği eleyici yaklaşımdaki etkilerini yansıtan ithamlarda bulunur:

Bence bu bağlamda genel bir açıklama peşindesin ve ulaşmak istediğin yer de Budizm. Nörobilim çerçevesinde düşünmüyorsun. Budizm'e dair coşkun zaten ortadaydı bence. (Crick ve Blackmore, 2017, s. 97)

Eleyiciliğin Budizm ile olan samimiyeti Blackmore'la da sınırlı değildir. Strawson'ın şu ifadeleri de Budizm'in bu görüşle alakasını göstermesi bakımından önemlidir:

Yaptıkları temel hata, fizikte veya bilimin başka bir alanında ya da doğrusunu söylemek gerekirse Budizm'de (Garfield ve Sterits'in her ikisi de Budist felsefi çalışırlar) mevcut olan herhangi bir şeyin (gerçek) bilincin varlığını reddetme hususunda bize iyi gerekçeler sağladığını düşünmektir. (Strawson, 2018)

Consciousness: A Very Short Introduction (Bilinç: Oldukça Kısa Bir Giriş) adlı kitabında Blackmore, Budist pratiklerin benlik ve bilinç hakkındaki öğretileri üzerinde durarak şunları ifade eder:

Bu kesinlikle Budist meditasyonudur ve özelde de Budizm'in bir formu olan, bazı dinî tuzaklar içeren ve zihnin tabiatıyla alakalı doğrudan sezgiler ortaya koyan Zen'le alakalıdır... Nihai amacın ise tüm ikiliklerin (ayrı bir benlik ve eylemde bulunan biri [fail])⁵ ortadan kaldırılması olduğu söylenir... Haklı olabilirler mi? Bunlar, bilimsel bilinç çalışmalarının dideştiği yanılısamalarla aynı olabilir mi? (Blackmore, 2005, ss. 114-5)

Birçok mistik geleneğe de sirayet etmiş olan bu tür ögelere birçoğumuz aşinayız. Blackmore ve onun gibi eleyicilerin çabaları, eleyici materyalizmin yalnızca bilimsel motivasyonları olmadığını da gözler önüne serer. Budist pratikler ve öğretiler de eleyici materyalizmi destekleyen unsurlar arasında görülebilir.

Eleyiciliğin motivasyonlarına yönelik bu açıklamalardan sonra, bilincin gerçekten bir yanılısama olup olamayacağı sorusunu ele alabiliriz.

⁵ Köşeli parantez bana ait.

2. Bilinç Neden Bir Yanılsama Değildir?

Öncelikle, bir önceki tartışma bağlamında ortaya koyduğumuz temel soruları hatırlayalım. Bunlar genel olarak şu şekilde ifade edilmişlerdi: Diğer halk bilimlerinin yanlışlığının ortaya konulması, yani evrenin bize ilk bakışta (*prima facie*) görüldüğü gibi olmayışı, bilincin de görüldüğü gibi olmadığı anlamına gelir mi? Her birimizin yakından gözlemlediği bilinç olgusu yalnızca bir yanılsama mıdır? Sabah gözümüzü açtığımız andan itibaren, tekrar uyuyana kadar geçen sürede yaşanan deneyimler, sahnedeki bir sihir gösterisinden ibaret olabilir mi? Bu sorular çoğaltılabilir. Şimdi bu sorular bağlamında verilen anti-eleyici bazı cevapları ele alalım.

Hatırlanacağı üzere Churchland, sıcaklık ve renk gibi algılarla alakalı olarak bilincin bizi yanlış yönlendirdiği şeklindeki argümanlara değinmişti. Buradan hareketle sıcaklık ve renk gibi zihinsel algıların, aslında halk psikolojimizin bir yanlış yönlendirmesi olduğunu ifade etmişti. Öncelikle bu iddiaların doğruluğunu sorgulamakla işe başlayabiliriz. Gerçekten de sıcaklık, moleküllerin kinetik enerjisinden başka bir şey değil midir? Ya da renk, ışığın dalga boyundan mı ibarettir? Bu argümanın hatasını görmek aslında oldukça kolaydır. Benim öznel sıcaklık algım, moleküllerin kinetik enerjisiyle aynı şeyler değildir. Dolayısıyla bilim, sıcaklık algımın kaynağının veya nedeninin, dokunduğum nesnedeki moleküllerin kinetik enerjisiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Ancak bizatihi benim sıcaklık algımın böyle bir şey olduğu gibi bir sonuç buradan çıkarılamayacaktır. John Searle'ün de ifade ettiği gibi, sıcaklığın fiziksel duruma indirgenmesine ilişkin bu açıklama, şu noktayı gözden geçirir: Sıcaklığın, kinetik enerjiye indirgenmesi, öznel sıcaklık hissini ortadan kaldırmaz. Yalnızca bizim hissettiğimiz sıcaklığa neden olan gerçekliği ortaya çıkarır. Zira dışarıdaki hava moleküllerinin sahip olduğu kinetik enerji, benim bilinçli durumum olan sıcaklık hissiyle aynı şey değildir. Searle, algılara dair bu indirgemeyi şöyle açıklar:

Örneğin kırmızıyı, ışığın yansımaya indirgediğimizde gerçekten de kırmızının öznelliğini yok etmedik; yalnızca öznel kısma “kırmızı” demeyi bıraktık. Bu tür “indirgemeler”le öznel fenomeni yok etmedik; yalnızca onları eski isimleriyle çağırmayı terk ettik. İndirgenemeciliği ister materyalist ister düalist bakış açısıyla ele alalım, bizler hala fiziksel gerçekliğin bir parçası olarak indirgenemez bir öznel fiziksel gerçeklikle baş başayız. (Searle, 1994, s. 123)

Sıcaklık gibi fenomenlerin indirgenmesi, sıcaklık hissi ile bu hisse neden olan fiziksel gerçekliğin ayrılması olayıdır. Yani tecrübemizin bize sıcak olduğunu söylediği nesnenin hakiki yapısıyla alakalıdır. Mesela kinetik enerji veya ışığın farklı dalga boylarındaki yansıması, bize sıcaklık veya renk olarak gözüktür. Renk algısına neden olan şeyin, ışığın belirli bir tür yansıması olduğunu anlayınca, ışığın o durumuna (dalga boyutuna) 'renk' demeye başlarız. Dolayısıyla hala renk algım öznel bir şey olarak orada durmakla birlikte, yalnızca o algımın, nesnesiyle aynı şey olmadığını ifade etmiş olurum. Öznel algılar, ışığın veya rengin indirgenmesiyle ortadan kalkmazlar.

Ancak mesele bilinçli durumların kendilerinin indirgenmesiyle alakalı olunca, Searle'e göre işler daha karmaşık bir hal alır. Zira onları indirgemeye çalışmak, bana görüldüğü haliyle (öznel) bilinçli durum ile bilimin ortaya koyduğu (nesnel) haliyle bilinçli durum arasında bir ayrım yapmayı ve bilinçli durumumun (görünümün), bilimin ortaya koyduğu gerçeklikten başka bir şey olmadığını göstermeyi gerektirir. Ancak bu yapılamaz. Zira bilinçli algım, hem görünümün hem de gerçekliğin aynı olduğu bir alandır. Searle'un ifadeleriyle:

Fakat bilinçli durumların varlığı düşünüldüğünde, görünüş ile gerçeklik arasında bir ayrım yapamazsınız, çünkü burada görünüş, varlığı sorgulanan gerçekliğin ta kendisidir. Bilinçli bir şekilde kendime bilinçli görünüyorsam, o halde ben bilinçliyimdir. (Searle, 2018, s. 99)

Önümde kırmızı görüyormuş gibi bilinçli bir algıya sahipsem, böyle bir algıya sahibimdir. Önümde gerçekten kırmızı bir şey bile olmayabilir veya halüsinasyon görüyor bile olabilirim. Ancak emin olduğum bir şey varsa, o da, kırmızı algısına sahip olduğumdur. Tecrübeye dayalı olan bu çıkarımım, diğer çıkarımlardan farklıdır. Geçmişte sayısız insanın, tecrübeye dayalı olarak evren hakkında yaptıkları çıkarımların çoğu geçersiz ve yanlış olabilir. Gerçekten de evrenle alakalı birçok şey hatta hemen hemen her şey doğrudan algıladığımız gibi olmayabilir. Gerçekten de sayısız insan kırmızının aslında ne olduğunu ya da bir müziğin aslında havadaki titreşimler olduğunu hiçbir zaman düşünememiş olabilir. Fakat onların, kırmızının veya müziğin arka planındaki fiziksel gerçekliklerden haberdar olmamaları, hiçbir kırmızı algısına sahip olmadıkları veya müzik dinlemedikleri anlamına gelmez. (Taliaferro, 2011, ss. 34-6) Henry H. Price'in da ifade ettiği gibi:

Bir domates gördüğüm zaman şüphe edebileceğim birçok şey vardır. Gördüğüm şeyin gerçekten bir domates olduğundan ve mahirce boyanmış bir mum parçası olmadığından şüphe edebilirim. Belki de domates sandığım şey gerçekte bir yansımadır; belki de ben bir halüsinasyonun kurbanıyım. Her şeye rağmen bir şeyden şüphe edemem: Orada şişkin ve yuvarlak bir kırmızı şekle sahip kırmızının bir tonu, sahip olduğu belirli bir görsel derinlikle birlikte arka plandaki diğer renk-tonları arasından öne çıkmaktadır ve tüm bu renk alanı bilincime doğrudan sunulmaktadır. Kırmızı tonu nedir? Bir cevher midir yoksa cevherin bir hali mi ya da bir olay mı, o fiziksel ya da psikik bir şey mi veya hiçbirisi? Bu sorular bizim şüphe edebileceğimiz şeylerdir. Fakat orada ve o anda kırmızı ve yuvarlak bir şey olduğundan şüphe edemem. (Price, 1964, s. 3)

Algılarımızın çoğu zaman bizleri yanlış yönlendirdiğinin de farkındayız. Birçok defa mutfaktaki bir tıkırtıyı hırsız veya fare zannetmiş olabilir veya halüsinasyonlar görebiliriz. Gördüğümüzü veya duyduğumuzu zannettiğimiz şeyler aslında orada olmayabilirler. Elbette ki bu durum, olmayan şeyleri gördüğümüz anlamına gelmez. Öte yandan böyle algılara hiç sahip olmadığımız anlamına da gelmeyecektir. Mutfaktaki tıkırtı bir fare ya da hırsız olmayabilir. Hatta gerçekte bir ses de meydana gelmemiş olabilir. Ancak bu durum, söz konusu algıya sahip olduğumuz gerçeğini değiştirmez. Bir halüsinasyonun etkisi altında salonun ortasında kutup ayısı gördüğünü iddia eden bir kimseyi salonun ortasında hiçbir şey olmadığına ikna etmeye çalışabilirsiniz. Ancak onu, aslında ‘salonun ortasında kutup ayısı gördüğü’ gibi bir zihinsel algıya sahip olmadığına ikna etmeye çalışmak makul bir çaba olmayacaktır.

Bilincin bize açık görünümü, Revonsuo’nun da ifade ettiği gibi, onun filojiston gibi eski kuramlarla benzer olmadığını göstermektedir. Aralarında Churchland ve Rorty’nin de olduğu kimi eleyicilerin, bilincin bilimsel gelişmelerle ortadan kalkacağına ilişkin açıklamalarına karşın Revonsuo şunları söyler:

Elemeci maddeciliğin temel zayıflığı, dışlama düşüncesi bilince uygulandığı zaman bu görüşün inandırıcılıktan tamamen uzak kalmasında yatar. Bilinç, filojiston maddesi veya Vulcan gezegeni gibi bilimdeki kuramsal kavramlardan oldukça farklıdır. O, diğer insanların davranışlarına dair gözlemlerimizi iyi bir şekilde açıklayabilsin diye icat ettiğimiz hipotetik bir varlık değildir. Aksine

bilinç, yaşamımızın her anında doğrudan bize verili olan öznel psikolojik gerçektir. Deneyisel bir gerçeklik olarak doğrudan önümüzde bulunan bilinç bizim için kuramdan ziyade veri oluşturur. Veri, herkesin her an kolayca görebileceği şekilde orada bulunmaktadır.

Bu yüzden bilincin varlığını inkar etmek filojistonun varlığını inkar etmeye değil, yanmanın kanıtını oluşturan verinin yani ısı, alev ve dumanın inkar edilmesine benzer. Elbette veriye gözlerinizi kapatır ve yanmanın var olduğunu görmeyi reddederseniz, o zaman yanmayı açıklamaya da gerek kalmaz. Fakat ne yazık ki hiç kimse “elemeci” yanma kuramımıza inanmayacaktır. Herkesin görebileceği kadar açık olan veriyi inkar etmek hiç kimseyi ikna etmez. (Revonsuo, 2010, s. 58)

Revonsuo’nun ifadeleri, bilincin elenmesinin filojiston gibi nesnelerin elenmesinden ne kadar farklı olduğunu vurgulamaktadır.

Folk psikolojimizin elenmesine ilişkin diğer bir itiraz da böyle bir te-
orinin kendi kendini çürüttüğü (*self-defeat*) şeklindedir. Zira inanç ve düşünce gibi folk psikolojinin öğeleri reddedildiği takdirde, folk psikolojinin yanlışlığına veya eleyici materyalizmin doğruluğuna ‘inanmak’ mümkün olmayacaktır. Bir şeyin doğruluk veya yanlışlığını öne sürebilmek inanç, doğruluk ve yanlışlık gibi öğelerin mevcudiyetini gerektirir. Ancak daha kendi doğruluğunu öne sürmek için yeterli donanıma sahip olmayan bir tez, baştan yenilgiye mahkum olacaktır. (Slagle, 2020, ss. 208–12)

Churchland’in kendini çürütme argümanına cevabı, her indirgemeci veya eleyici argümanın, ortadan kaldırmak istediği şeyi varsayması gerektiği şeklindedir. Örneğin, canlılık ruhu (*elan vital*) diye bir şeyin olmadığını ispatlamaya çalışan biri, öncelikle canlılık ruhu denen şeyi öne sürmeli ve bunun gerçekte var olmadığını ya da bu olmaksızın da canlılığın açıklanabileceğini ispat etmelidir. Burada şöyle bir itirazda bulunmak hatalı olacaktır: Canlılık ruhunun olmadığını öne sürmek kendini-çürütür; çünkü canlı olmayan biri böyle bir şey varsayamaz. Churchland’e göre, eleyiciliğin kendini-çürüttüğünü iddia edenler de böyle bir varsayımda bulunmaktadır.

Churchland’in argümanı burada kabul edilebilse bile, canlılık ruhu ile eleyicilik arasında ciddi bir farklılık bulunduğu ifade edilebilir. Zira eleyicilik, bir iddianın öne sürülebilmesi ve doğrulanabilmesi için gerekli olan tüm

altyapıyı reddetmekte ve yerine de herhangi bir şey koymamaktadır. Canlılık ruhunun olmadığını öne süren kişi, en azından bunun yerine başka bir açıklama sunmakta, en azından canlılık ruhu kavramını kullanmaya ihtiyaç duymadan hayatına devam etmektedir.(Churchland, 1981, ss. 89–90)

Belki de eleyiciler, bir kez eleyiciliği kabul ettikten sonra, inanç, önerme gibi kavramları bir kenara bırakmamızı istemektedir. Wittgenstein'in bir zamanlar kullandığı ifadelerle, "Benim tümcelerim [önergelerim – *propositions*] şu yolla açımlayıcıdır ki, beni anlayan, sonunda bunların saçma olduklarını görür, onlarla —onlara tırmanarak— onların üstüne çıktığında. (Sanki üstüne tırmandıktan sonra merdiveni devirip yıkması gerekir.)"(Wittgenstein, 2010, s. 173) Bunun gibi, eleyici de halk psikolojisinin inançlarını, mantığı ve önermeleri bir merdiven gibi kullanmalı ve yukarı çıktıktan sonra bunları bir kenara bırakmalıdır.(Slagle, 2020, ss. 210–212)

Ancak bu tutum, bazılarına göre, eleyiciliği kendini-çürüten bir görüş olmaktan çıkarmamaktadır. Zira merdivenle bir yere çıkabilmek, merdivenin sağlam ve gerçek olmasını gerektirir. Nereye çıktığı belli olmayan veya bir illüzyon olduğu iddia edilen bir merdivenle çıkılan yerin sağlam bir yer olduğunu iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Bunun gibi, kullanılan önermesel mantık ve kurgu da sağlam değilse, öne sürülen iddianın doğruluğundan bahsetmek oldukça zordur.(Slagle, 2020, ss. 211–212)

Diğer taraftan, eleyiciliğin doğru olduğu –belki de önermesel olmayan bir şekilde veya iman yoluyla– kabul edilse bile, bunları reddettikten sonra yerine yakın zamanda bir akıl yürütme biçimini koymak mümkün görünmüyor. Dolayısıyla eleyiciler, inançları ve önermesel tavırları reddettikten sonra bile bunları kullanmaya devam etmek zorundadır. Merdiven benzetmesine dönersek, eleyiciler, tekmeledikleri merdiveni, tekrar tekrar başka iddialarda bulunmak için hayatlarının geri kalanında da kullanmaya devam etmek durumunda kalırlar. En nihayetinde böyle bir tutumun, en azından vaat edilen yeni fiziksel açıklamalar ortaya çıkana dek, diğer görüşlerden pek de fazla bir şey ifade etmeyeceği söylenebilir. Hatta diğerleri –eleyici olmayanlar–, folk psikolojiyi kullanarak öne sürdükleri iddialarında daha tutarlı olacaklardır. En azından tümüyle reddettikleri bir zihinsel sistem üzerinden sürekli iddialarda bulunmak durumunda kalmayacaklardır.(Harker, 1999, ss. 11–2)

Sonuç

Platon'un mağara alegorisine hatta daha gerilere götürülebilecek bir düşünceye göre çevremizde gördüğümüz her şey bir yanılsamadan ibarettir. Bilindiği üzere Platon'un mağarasındaki tutsaklar, duvardaki gölgelere bakarak, tek gerçekliğin bu olduğunu düşünüyorlardı. Şimdilerde ise *Matrix* gibi, aslında bir yazılımın içerisinde olduğumuz ve etrafımızda gördüğümüz her şeyin de bu programın sunduğu bir yanılsama olduğu şeklindeki filmler, aynı temayı işlemiş ve aslında en çok emin olduğumuz meseleler hakkında bizleri şüpheyne düşürmüştür. Bu tür filmlerin veya yazıların etkileyciliği, gerçek olabilme ihtimallerinin yanı sıra sezgilerimize ters düşmelerine de bağlıdır. Gördüğümüz şeylerin, aslında bize göründükleri gibi olmadığı tarzındaki sürpriz senaryolar, hem heyecanlandırıcı hem de düşündürücüdür.

Eleyici materyalizm, bu kurguların sıkıcı hale geldiği bir noktada, bir adım daha atarak, yalnızca gördüğümüzü sandığımız şeylerin değil, bilinçli “görme olayı”nın kendisinin de bir yanılsama olduğunu iddia eder. Platon'un mağarasına dönersek, yalnızca gölgeler değil, bizim gölgelere ilişkin algılarımız da yanılsamadır. Ancak bu senaryonun diğerlerinden oldukça farklı bir yönü vardır. Bilinçli algılar, diğer şeyler gibi hakkında kolaylıkla – en azından yeterli gerekçelere sahip olmadan– şüphe edilmeye açık gibi durmamaktadır. O olmaksızın şüphe etmenin ne anlama geldiğini anlamak bile oldukça zorlaşır. Thomas Nagel'in ifadeleriyle:

Her illüzyonun kendisi de bilinçli bir deneyimken –gerçekliğe tekabül etmeyen bir görünüş–, bilincin nasıl olup da illüzyon olabildiğini siz de sorabilirsiniz. Öyleyse, bilinçli olmadığım halde bana bilinçliymişim gibi görünemez: Descartes'ın da meşhur gözlemiyle, kendi bilincimin gerçekliği, aldatılamayacağım tek husustur. (Nagel, 2017)

Bilinç, çoğumuz için varlığı yadsınamaz bir olgudur. Örneğin bir diş ağrısı çekerken, bunun gerçekten bir yanılsama olduğunu düşünmek oldukça zordur. Bu durum Dennett gibi eleyicilerin çoğu zaman anlaşılmasını zorlaştıran meselelerden biridir. Cristoph Koch ile Dennett arasında yaşanan şu diyalog da bilinci bir yanılsama olarak düşünmenin zorluğuna iyi bir örnektir:

Bu konuda Dan Dennett'la bir defasında yazışmıştık. Ben bir tırmanıcıyım ve

uzun dağ yürüyüşleri yapıyorum. Bir gün dişim feci ağrıdığı için Sierralarda olduğum esnada tırmanma gezimi iptal etmek zorunda kaldım – evet, yine diş ağrısı. Dennett ... gerçek bir bilinçli duyumsamanın olmadığını ifade eden bir mektup yazmıştı bana. Henüz geri dönmüştüm ve ona tırmanma gezimi bu berbat diş ağrısı yüzünden iptal ettiğimi söyledim. Mesele, elimi ağzıma götürüp sıvazlamam ve “off, bu çok kötü” dememden ibaret değil, kafamın içinde bu berbat his vardı dedim. Linguistik açıdan kafamın karışık olduğunu da söyleyemezsin, çünkü o esnada acı ortadaki en sinir bozucu şeydi. Şimdi, çok kötü bir diş ağrısı var ve dağ başında olduğum için ağrı kesici alamıyorsun. “Kusura bakma, linguistik açıdan kafan karışmış” demek çok da ikna edici değil. Bu, ağrıya bir son vermiyor. (Koch, 2017, s. 164)

Sezgilerin zorlayıcı bir hal aldığı böyle noktalarda eleyiciler, bilincin niçin bir yanılsamadan ibaret olması gerektiğine dair bazı argümanlar öne sürerler. Bunların en etkililerinden biri (belki de en etkili) geçmişte değer verilen halk bilimlerinin günümüzde geldiği durumdur. Aynı şekilde, eleyiciler, bilinç fenomeninin de yalnızca halk psikolojisinin bir ürünü olduğunu öne sürerler. Dolayısıyla halk bilimlerine dayanan her teori gibi bilinç teorimizin de köklü bir şekilde yanlış olduğu bir gün ispatlanacaktır.

Bilinç hakkındaki eleyici tutumun birçok farklı motivasyonu bulunur. Bu motivasyonlar arasında, evrenin nihai anlamda maddi olduğu iddiasını taşıyan natüralizm gibi görüşler yer aldığı gibi, Budizm veya doğu mistisizmi gibi bazı dinî sayılabilecek öğretilerin de etkili olduğu gözlemlenmektedir. Blackmore gibi birçok eleyici, kendi görüşlerini temellendirirken Budist meditasyonların da onları desteklediğini ifade etmekten çekinmez.

Diğer taraftan eleyicilik-karşıtlarının itirazları, yalnızca bilincin –bir diş ağrısında olduğu gibi– açık bir şekilde var görünmesi karşısındaki şaşkınlıktan ibaret değildir. Onlar bilincin var olması gerektiğini temellendirirken, onun, halk bilimlerinin diğer fenomenlerinden kayda değer bir biçimde farklılaştığını öne sürerler. Zira bilincin reddedilmesindeki temel motivasyonlardan biri, bilincin yol açtığı illüzyonlardır. Fakat eleyicilik-karşıtları, bilincin her haliyle hatasız olduğunu öne sürmezler. Örneğin şeffaf bir bardaktaki suyun içerisindeki kaşığın kırık gözükmesi, bilincin yol açtığı yanılsamaların en basit örneklerinden biridir. Daha önce belirtilen rengin aslında ışığın yansıması veya sıcaklığın moleküler kinetik enerji olması gibi örnekler de göz önünde bulundurulduğunda, bilinçli algılarımızın,

bilimsel verileri doğrudan bize ulaştırmadığı açıktır. Ancak bu tür örnekler, en basitinden su içerisindeki kaşığın kırık gözükmesi, eleyicilik-karşıtlarının reddettiği hususlar değildir. Onlar, yalnızca kırık-kaşık yanılsamasına sahip olduğumuz gerçeğinin reddedilemeyeceğini düşünürler. Bu yanılsamalı algıya sahip olmak bile, bilincin reddedilemeyeceğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla eleyicinin ortaya koymuş olduğu, bilincin elenmesi gerektiğine dair örnekler, bilincin kendisine uygulanamamaktadırlar. Çünkü elelen halk bilimine ait fenomenler ile bilinç fenomeni arasında temel bir analogik gedik bulunur. Bilinç bizi birçok konuda yanıltıyor olabilir. Ancak bu yanılsamaları deneyimlediğimiz konusunda yanıltıyor olamayız.

{B}ilinç' ve onun benzeri terimler, bilimsel amaçlar bakımından hem faydasız hem de gereksizdir ... 'bilinç'i dikkate almamak araştırmayı sınırlandırmayacaktır' (Wilkes, 1988, ss. 38-39). Ancak bu tür düşünceler çoğunlukla, 1990'larda modern bilinç biliminin ortaya çıkışından yıllar önce dile getirilmişlerdir. Belki de bilinç konusunda yüksek-nitelikli birçok deneysel araştırma yapıldığı ve bilimsel ilerleme kaydedildiği için, bilincin tamamen dışlanmasını hararetli bir şekilde savunan kimseyi bulmak şimdilerde çok daha zordur. Daha yakın tarihli yazılarında Patricia Churchland'ın kendisi de elemeci maddeciliği geride bırakmıştır ve artık ihtiyatlı bir biçimde bilincin hem içebakışsal hem de bilimsel olarak incelenebilir doğal bir fenomen olduğunu ifade eden bir yaklaşımı savunmaktadır (Churchland 2002). (Revonsuo, 2010, s. 58)

Günümüzde birçok şeyin "yalnızca bir yanılsamadan ibaret olduğu" şeklinde iddialarla karşılaşmaktayız. "Bilinç bir yanılsama", "özgür irade bir yanılsama", "benlik bir yanılsama" gibi iddialar içeren birçok kitap, makale veya haber adı sıralamak mümkündür. Bu iddiaların savunucuları, gerçek zannettiğimiz en temel fenomenlerin dahi birer yanılsamadan ibaret olduğunu öne sürerken, kendi iddialarının doğruluğundan oldukça emindir. Ancak bu tür iddiaların doğruluğu, reddedilen şeyin yerine sağladıkları altyapının sağlamlığıyla hatta varlığıyla alakalıdır. Zira ulaşılan sonuca giderken kullanılan araçların tümü, reddedilen halk psikolojisine aittir. Fakat yine de eleyicilerin iddialarının doğru olma olasılığı bulunmaktadır. Ancak bu varsayım için öne sürülen argümanlar yeterli değildir.

Kaynaklar

- Blackmore, S. (2005) *Consciousness: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press. doi: 10.1093/actrade/9780192805850.001.0001.
- Blackmore, S. ve Gregory, R. (2017) "Richard Gregory", içinde Seda Akbıyık (çev.) *Bilinç Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Chalmers, D. (1996) *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford University Press.
- Churchland, P. M. (1981) "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes", *Journal of Philosophy*, 78(2), ss. 67–90.
- Churchland, P. M. (1999) *Matter and Consciousness*. London: MIT Press.
- Crick, F. ve Blackmore, S. (2017) "Francis Crick", içinde Akbıyık, S. (çev.) *Bilinç Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Crooks, M. (2004) "The Last Philosophical Behaviorist: Content and Consciousness Explained Away.", *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 24(1), ss. 50–121.
- Dennett, D. C. (1991) *Consciousness Explained*. New York: Little, Brown and Co.
- Dennett, D. C. (1993) "Quining Qualia", içinde Goldman, A. I. (ed.) *Readings in Philosophy and Cognitive Science*. Cambridge, MA: MIT Press, ss. 381–414.
- Dennett, D. C. (2003) "Explaining the 'Magic' of Consciousness", *Journal of Cultural and Evolutionary Psychology*. doi: 10.1556/JCEP.1.2003.1.2.
- Dennett, D. C. (2013) *Philosophy That Stirs the Waters*. Available at: <https://www.nytimes.com/2013/04/30/books/daniel-dennett-author-of-intuition-pumps-and-other-tools-for-thinking.html> (Erişim: 13 Aralık 2018).
- Dennett, D. C. (2017) *Bilinç Açıklanıyor*. Çeviren Sibel Kibar. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Dennett, D. C. (2018a) 'Magic, Illusions, and Zombies': An Exchange, *The New York Daily*. Available at: <https://www.nybooks.com/daily/2018/04/03/magic-illusions-and-zombies-an-exchange/> (Erişim: 11 Aralık 2018).
- Dennett, D. C. (2018b) *Sezgi Pompaları ve Diğer Düşünme Aletleri*. Çeviren O. Karakaş. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Feinberg, T. E. ve Mallatt, J. M. (tarih yok) *Consciousness Demystified*.
- Hasker, W. (1999) *The Emergent Self*. Ithaca: Cornell University Press.

- Koch, C. (2017) “Cristoph Koch”, içinde Susan Blackmore (ed.), Seda Akbıyık (çev.) *Bilinç Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Küre Yayınları, s. 320.
- Nagel, T. (2017) *Is Consciousness an Illusion? Review: Daniel Dennett, From Bacteria to Bach and Back: The Evolution of Minds*, *The New York Review*. Available at: <http://www.nybooks.com/articles/2017/03/09/is-consciousness-an-illusion-dennett-evolution/> (Erişim: 08 Aralık 2019).
- Penfield, W. vd. (tarih yok) *The Mystery of the Mind: Critical Study of Consciousness and the Human Brain*.
- Price, H. H. (1964) *Perception*. London: Methuen Library Reprints.
- Revonsuo, A. (2010) *Bilinç: Öznelğin Bilimi*. Çeviren Selim Değirmenci. İstanbul: Küre Yayınları.
- Rorty, R. (1993) “Mind-Body Identity, Privacy, and Categories”, içinde Christensen, S. M. ve Turner, D. R. (ed.) *Folk Psychology and the Philosophy of Mind*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, ss. 17–42.
- Searle, J. R. (1994) *The Rediscovery of the Mind*. London: MIT Press.
- Searle, J. R. (2018) *Bilincin Gizemi*. Çeviren İ. K. İcöz. İstanbul: Küre Yayınları.
- Slagle, J. (2020) “Yes, Eliminative Materialism Is Self-Defeating”, *Philosophical Investigations*, 43(3), ss. 199–213.
- Stich, S. P. (1983) *From Folk Psychology to Cognitive Science: The Case Against Belief*. Cambridge: MIT Press.
- Strawson, G. (2002) *The Consciousness Deniers*, *The New York Daily*. Available at: <https://www.nybooks.com/daily/2018/03/13/the-consciousness-deniers/> (Erişim: 11 Aralık 2018).
- Strawson, G. (2018) ‘*Magic, Illusions, and Zombies: An Exchange*, *The New York Daily*. Available at: <https://www.nybooks.com/daily/2018/04/03/magic-illusions-and-zombies-an-exchange/>.
- Taliaferro, C. (2011) “The Soul of the Matter”, içinde Baker, M. C. ve Goetz, S. (ed.) *The Soul Hypothesis*. New York: Continuum, ss. 26–45.
- Wittgenstein, L. (2009) *Philosophical Investigations*. Revised 4t. Çeviren G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker, ve J. Schulte. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Wittgenstein, L. (2010) *Tractatus Logico-Philosophicus*. Çeviren O. Aruoba. İstanbul: Metis Yayınları.

Öz: Pek çok kimseye göre bilincin varlığı yadsınamayacak kadar açıktır. Fakat onun ne olduğunu veya niçin ortaya çıktığını anlamak ise tam tersine oldukça zordur. Günümüzde bilinci anlama çabaları ve onun hakkında üretilen pek çok teori olsa da bu konuda bir uzlaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Ancak, kimi felsefecilere göre, bilinci açıklama çabalarının karşılaştığı zorluklar, aslında ortada açıklanacak bir şeyin olmamasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ortada açıklanacak bir bilinç yoktur ve bu nedenle de onu açıklamaya çalışmak, olmayan bir şeyi göstermek için uğraşmaya benzer. Ben, bu çalışmada, öncelikle, geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında önemli isimler tarafından savunulmuş bu görüşün temel iddialarını ve argümanlarını inceleyeceğim. Ardından bu iddiaların bilincin yokluğunu göstermekte yetersiz kaldığını ve bilincin varlığını bize dayattığını savunmanın makul olduğunu öne süreceğim. Zira bilincin varlığı tezine dayanan halk psikolojimiz (gündelik kavramlarımız ve psikolojik açıklamalarımız vd.) yaşamımızın zorunlu bir parçasıdır ve bilinç elendiğinde onun yerini ne tür kavramların veya konuşma biçiminin alacağı açık değildir. En azından mevcut veri ve argümanlara dayanarak bilincin bir yanılsama olduğu iddiası hâlâ inandırıcılıktan uzaktır.

Anahtar Kelimeler: Zihin felsefesi, bilinç, eleyici materyalizm, bilincin zor problemi, bilinç yanılsaması.

